

УДК 323:004(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2020.28.21>

СУЧАСНА УКРАЇНА: ДИЛЕМА ВИКЛИКІВ МИНУЛОГО І МАЙБУТНЬОГО

Тетяна Комарова

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
філософський факультет, кафедра політології
майдан Свободи, 6, 61022, м. Харків, Україна*

Розглядається проблема стабільності / нестабільності сучасної держави і чинники подолання деструктивних явищ, найважливіший серед яких – надмірне зростання феномена випадковості в політичному розвитку. Аналізуються виклики для Української держави, пов'язані з силами традиції та модернізації. Значна увага приділяється зростанню ролі держави у формуванні цілісного соціокультурного поля з урахуванням його змістовного розмаїття як необхідного фактора створення умов політичної стабілізації. Водночас виявлено нездатність владної еліти сформувати стійкі інституції сучасної держави, вибір структурами управління вождистського типу, домінування неопатримоніальних технологій керівництва, що спричинило кризу дієздатності держави як суспільного проекту. Розкривається важлива роль наявності / відсутності загального соціокультурного поля між елітою і народом як у минулому, так і у сучасних умовах України. Причому сьогодні значення спільної ідентичності між елітою і народом на основі ключових загальнонаціональних інтересів актуалізовано фатальністю наслідків неврахованих ризиків політичною владою.

Підкреслюється необхідність для реалізації мети створення сильної держави Україна підтримувати її природне різноманіття, не випускаючи з поля зору зосередження зусиль, спрямованих на відновлення довіри до влади як чинника стабільності та мобілізації на розбудову державності, укріплення її незалежності. Зазначається, що дилема викликів минулого й майбутнього є наскрізною проблемою становлення української державності, яку можна спостерігати у різних ракурсах, зокрема, у спробах реформування та оновлення практично всіх інститутів держави, що негативно позначається на стабільності держави та загалом на її суверенітеті. Доводиться, що саме народ може виступити головною дійовою особою у справі акумулювання життєздатних сил держави і реалізувати власний проект подальшого розвитку, в якому дилема викликів минулого і майбутнього буде вирішуватися оптимальним шляхом у тісній взаємодії між органами державного управління і громадянами.

Ключові слова: держава, стабільність / нестабільність, єдине соціокультурне поле, згода.

Для будь-якої сучасної держави не втрачає актуальності проблема стабільності. За українських умов політичний режим виявляв мінімально необхідний рівень політичної стабільності, про що свідчить його еволюція, починаючи з набуття незалежності. Однак останнім часом проблематика адекватної відповіді на різноманітні виклики, пов'язані як із світовими глобалізаційними процесами, так і специфікою внутрішньополітичного розвитку України, набула особливої актуальності. Отже, на нашу думку, сьогодні відновлення рівноваги передбачає пошук політичних технологій, формулювання аксіологічних смислів, відповідних завданням часу.

Важливою специфікою політичного розвитку в Україні є суперечлива взаємодія імпульсів традиції та модернізації, яку дещо спрощено можна визначити як дилему минулого та майбутнього. За умов швидких змін (не завжди позитивних для країни) у політичному процесі втрата стабільності, з одного боку, є природним явищем, а з іншого – штучно підштовхується зацікавленими внутрішніми і зовнішніми акторами, та у будь-якому разі загострюються ризики негативних наслідків неадекватно обраних політичних рішень, які мали б забезпечити стратегію на майбутню стабілізацію.

Стан тривалої нестабільності характеризується зростанням загрози випадковості у політичному процесі й відсутністю дієвих інструментів попередження цієї загрози. Така нестабільність зазвичай супроводжується зростанням ціни політичних і соціальних конфліктів, підвищенням рівня соціальної напруги, що зрештою може викликати ланцюгову реакцію все нових загроз з непередбачуваними наслідками.

Події Помаранчевої революції 2004 р. та Євромайдану 2013–2014 рр., які мали у своєму підґрунті справедливі нарікання населення до влади, порушили нестійку рівновагу політичного режиму в Україні, сприяли не тільки її переформатуванню, а й розриву політичних зв'язків між суб'єктами української політики. Прямим наслідком цих процесів стала переорієнтація різних політичних гравців, які в умовах політичної нестабільності стихійно самовизначаються, намагаючись знайти своє місце в розірваному, міфологізованому і значною мірою штучно сконструйованому ідеологічному континуумі. При цьому вони максимізують і універсалізують свої претензії і політичні інтереси, не бажаючи враховувати інтереси інших політичних акторів, що, зрештою, і призвело до руйнування напрацьованої моделі їхнього партнерства.

Цей період позначився намаганням політичної еліти та постмайданної бюрократії звести до одноманітності соціокультурне розмаїття внутрішньоукраїнського життя, механізмами якого є релігія, мова, культура. Г. Почепцов з цього приводу слушно зауважив, що подібне прагнення пояснюється як загрозою входження чужого, так і неспроможністю бюрократичних структур через відсутність адекватних структур управління управляти більш складним утворенням. Такий спосіб управління нагадує не таке вже й далеке радянське минуле, коли одна партія, одна ідеологія намагалися створити єдиний «радянський народ», що своєю чергою потребувало й спрощеного управління та вимагало від населення єдиного мислення [1]. Однак сильна держава спроможна підтримувати своє природне різноманіття, для чого потрібно зосереджувати зусилля, спрямовані на утвердження не соціокультурної одноманітності та єдиної соціальної поведінки, а на відновлення довіри до влади як чинника стабільності та мобілізації громадян на розбудову державності, укріплення її незалежності.

Стан крайньої нестабільності характеризується тим, що переформатування політичного режиму може завершитися становленням його цілком непередбачуваної моделі. Ознаками цього сьогодні є, по-перше, зростання екстремістських настроїв як серед еліт, так і у суспільстві; по-друге, розпад крихкого соціокультурного синтезу в Україні, який слугував основою стабільності; по-третє, несподіваний негативний наслідок цього розпаду – вектор громадянського протистояння, що вже зіграло свою негативну роль. Усе це цілком логічно може призвести до встановлення диктаторського або навіть неототалітарного режиму.

Стаття орієнтована на дослідження стану і перспектив розвитку Української держави, стабілізація якої є основним фактором подолання зазначених негативних тенденцій. У зв'язку з цим необхідно проаналізувати дисфункції держави, пов'язані із зіткненням сил традиції і модернізації у суспільному розвитку, окреслити можливі відповіді на виклики цих сил.

Проблема стабільності / нестабільності держави і політичного режиму є однією з ключових у політичній науці. Серед відомих фахівців з цієї проблематики слід згадати С. Ліпсета, С. Хантінгтона, А. Лейпхарта, Р. Даля, І. Валлерстайна, П. Ордешука, І. Панаріна. Однак, на наш погляд, сучасна українська ситуація зобов'язує звернути особливу увагу на збільшення важливості фактора випадковості для подальшої долі держави і, відповідно, збереження її територіальної цілісності.

При цьому ми розуміємо державу не тільки у вузькому сенсі – як організацію, що має вищу владу на певній території, а й у широкому – як народ, суспільство, представлені органами верховної влади. На наш погляд, складна діалектика цих двох вимірів держави відбивається в українських реаліях. Спостерігається нездатність владної еліти сформувати стійкі інституції сучасної (модерної) держави, тяжіння структур управління до типу «вождизму», домінування технологій управління неопатримоніального типу знизили їхню суспільну ефективність і навіть більше – спричинили кризу дієздатності держави як суспільного проекту. Поняття «сучасна держава» включає у себе перш за все орієнтацію на реалізацію проекту «загальне благо». Подібне розуміння, як відомо, бере свій початок у роздумах Аристотеля і пов'язано з такими цінностями суспільного розвитку, як рівність, справедливість, єдність і з можливостями визначати загальні для всього народу соціально значимі цілі і досягати їх. Ф. Бродель, продовжуючи лінію Аристотеля в розумінні модерної держави, визначив, що інтереси держави і інтереси національної економіки в її цілісності часто збігаються, тому що процвітання підданих держави зумовлювало доходи підприємства-держави [2, с. 562]. Це і є, додамо, позитивним чинником у створенні внутрішнього суспільного порозуміння, важливого для стабільності сучасної України.

Плюралізм груп і інтересів, пов'язаних із загальноприйнятими нормами і правилами спілкування, принципи політичної впливовості громадян і правління законів, поділу влади – все це є складовими частинами успішної реалізації проекту держави як «загального блага». Однак в українських умовах тривалі суспільні очікування втілення цієї якості держави обернулися пануванням вузькоелітарних верхівкових груп і фактичною «приватизацією» держави як організації, що має верховну владу. За таких умов інституційні «фільтри» владнозначущих інтересів є також, відповідно, вузькими. Ефективність державної діяльності з погляду населення України є непропорційно малою. Саме ця обставина значною мірою стала причиною активного опору режиму президента Януковича і позитивного сприйняття Майдану значною частиною населення України. Причому негативною тенденцією майданного опору режиму В. Януковича стало перенесення і отождолення недоліків і прорахунків конкретного правління на сутність держави як такої. Це виявлялося у переході від латентної недовіри до правоохоронних органів, що мала під собою підстави, до їхнього повного несприйняття, формуванні структур, альтернативних державним органам, що й призвело до розпаду такої найважливішої складової частини дієздатності держави, як суверенітет. Суверенітет держави, як ми знаємо, це верховне право прийняття рішень, обов'язкових для всіх, кому вони адресовані, на певній території. Ніяка інша організація або сила, соціальна група, певні особи не можуть привласнити собі це право, яке належить до дієздатності держави.

У середньовічній Європі сувереном вважав себе кожний феодал, а правителя (фактично центральна влада) вважали першим серед рівних феодалів-суверенів.

Ж. Боден в XVI ст. вперше висловив думку про те, що суверенітет – це якість держави, властива не особистості, а державній владі. Суверенітет – це постійна і абсолютна влада держави (Ж. Боден) [3]. Суверенітет виступає як повноважна влада, незалежна від інших держав, організацій, соціальних груп і угруповань. Повноваження вищої державної

влади включають право видавати і скасовувати закони, оголошувати війну і укласти договори про мир, призначати на вищі державні посади, здійснювати функцію верховного суду, право помилування, право карбувати монету, запроваджувати міру й вагу, стягувати податки. Тобто, згідно з Ж. Боденом, поняття «суверенітет» розкривалося через відмежування від інших влад і через визначення повноважень державної влади. Лінія, розпочата Ж. Боденом, до сих пір підтримується державознавцями. Слід згадати в цьому сенсі справедливе зауваження Т. Гоббса, який вказував, що коли відсутня держава, що має суверенітет, відбувається «війна всіх проти всіх».

Політичну державу (договірну) Т. Гоббс ототожнює з громадянським станом суспільства. У догромадянському суспільстві у всіх є природне право на все, а отже, немає права ні на що, оскільки всі воюють проти всіх, прагнучи забезпечити своє право. Таким чином, таке природне право людини, як свобода використовувати власні сили на свій розсуд для збереження своєї природи, обертається за відсутності держави свавіллям. Т. Гоббс яскраво і актуально для сучасних українських реалій виклав стан відсутності впливу держави, коли людина людині – вовк, коли немає місця працьовитості, оскільки нікому не гарантовані плоди його праці, що означає відсутність землеробства, судноплавства – немає суспільства, а що найгірше – це вічний страх і постійна загроза насильницької смерті, а життя людини самотнє, безпросвітне й коротке [4, с. 357]. Відсутня межа в уявленнях про те, що є справедливе і несправедливе. Ситуація на Сході України, на жаль, нагадує таку картину, про що свідчить велика кількість біженців і переселенців з регіону, де відсутність суверенітету української держави відчувається в найбільш трагічних формах.

Дестабілізація держави, таким чином, зумовлена як прорахунками в стратегії розвитку на тривалий період і тактичними дестабілізуючими діями влади режиму В. Януковича, так і діями нового українського режиму, встановленого після обрання П. Порошенка президентом у 2014 році. Стихійно-рефлексивні дії політичних режимів цього періоду призвели до загострення дисфункцій держави і викликали, по суті, його колапс з непередбачуваними наслідками. Загострює таку ситуацію правовий нігілізм, нечіткість, непослідовність і нестабільність законодавчої сфери, протиборство вузькогрупових інтересів у всіх структурах влади. Замість рівноваги – постійна боротьба за встановлення єдиновладдя окремих гілок влади та навіть окремих особистостей. Каталізаторами цих процесів, без сумніву, є вождистське мислення, відсутність відчуття особистої відповідальності, державного мислення, влучно вираженого одним із персонажів відомого радянського фільму «Біле сонце пустелі» П. Верещагіна: «За державу прикро». Ці явища психологічно притаманні не тільки українській еліті, яка «жахливо далека від народу» (О.І. Герцен), але, на жаль, і певній частині суспільства, яке пристосувалося жити в умовах правової сваволі і відсутності соціально відповідальної держави.

Українська еліта не має спільної ідентичності з українським народом, про що свідчить неактуальність для більшості її представників концепту пріоритету національних інтересів держави, прагнення підмінити їх субстратами синтезу міфів, образів ворогів-друзів і корисливих інтересів. Про це ж свідчать темпи і форми здійснення реформ, особливо в найбільш болючих соціальних точках, які не враховують межу традиційного «терпіння» українських громадян. Принагідно зауважимо, що ця національна риса зумовлена тривалою історією українського народу, що виробила в ньому як здатність до пристосування / адаптації до будь-яких соціальних умов, так і спроможність швидко мобілізуватись до відчайдушного опору. В історичних паралелях відсутність загального соціокультурного поля між елітою і народом неодноразово мала для будівництва української держави фатальні наслідки (національно-визвольний рух середини XVII ст. і період руїни другої половини XVII ст.,

а також громадянська війна на території України 1917–1920-х років). Про ці уроки нашого історичного минулого слід пам'ятати й враховувати у процесі розроблення, прийняття та реалізації політичних рішень, які часто-густо не відчують кризової межі, за якою – нестабільність і, що найгірше, руйнація.

Спільна ідентичність між елітою і народом на основі ключових загальнонаціональних інтересів є важливою підставою політично відповідальної влади. Для вибудовування сталої суверенної держави саме така якість влади має принципове значення. Слід підкреслити, що формування дієздатності держави високого рівня в українських умовах передбачає реформування та оновлення практично всіх інститутів держави. Це стосується як авторитету, так і суспільної довіри до інституту Президента, який за традицією політичного устрою виступає осередком доцентрових сил.

На наш погляд, в цьому інституті з часу здобуття незалежності нашою державою відбулася тенденція збереження вектора централізації влади, властива радянському періоду. Однак, як свідчить сучасна українська історія, здатність виступати дієвим центром тяжіння більшості конкуруючих політичних інтересів значною мірою залежить від особистісних якостей і здібностей до управління того, хто і персоніфікує цей центр.

За відсутності необхідних якостей і мінімально необхідного рівня державного мислення ця посада перетворюється, навпаки, на центр ініціювання постійного перетягування владного канату між гілками влади, боротьби за «переприватизацію» окремих владних інституцій. Тобто відкрито проектує постійну нестабільність владного механізму (як під час президентства В. Ющенко), оскільки стає осередком латентного накопичення критичної маси народного невдоволення, що загрожує перетворитися на некероване народне обурення (як під час президентства В. Януковича).

Розгорнутий аналіз дисфункції окремих органів влади є предметом спеціальних досліджень. У межах цієї статті відзначимо, що, на жаль, український парламент все частіше припускався таких крайнощів, як, по-перше, безформний плюралізм, постійна боротьба за встановлення більшості, причому ця боротьба виявлялась самодостатньою, за якої знецінився процес прийняття ефективних політичних рішень і навіть будь-яких рішень [5, с. 7]; по-друге, як відображення першої тенденції, спроби сформувати (час від часу успішну) сталу більшість, яка відображає тенденцію до спроб перетворення парламенту на «реєстраційну палату» і нівелювання необхідної для дієздатності проекту-республіки конкуренції політичних сил навколо кращого підходу до реалізації національних інтересів.

Як це не дивно, але до сих пір ми бачимо традицію, що склалася ще за радянських часів функціонування влади, – велика залежність політики від якостей / здібностей «керманців», волюнтаризм, суб'єктивізм у прийнятті політичних рішень, замішаний як на непрофесіоналізмі, так і на переважанні вузькокорисливих інтересів над інтересами суспільства, підміна проекту «загальне благо» боротьбою проектів «власне благо» тих, хто налаштований приватизувати частину держави, його інституцій, функцій, фінансових потоків державного бюджету. Конкуренція в політиці – звичайна й природна річ, але загрозою для стабільності вона стає, коли конкурентні сторони замість взаємних поступок вдаються до неприпустимих у демократичній державі дій. Приміром, як вказує Г. Почепцов, є потужний тиск задля підтримання колишнього соціального порядку та стабільності з боку бюрократії як інституту держави, яка конкурує з силами інновації, що намагаються ввести новий порядок. І в цьому складність введення інновацій зверху. Тож майбутнє саме за пошуком компромісів, врегулюванням владою конфліктів без застосування зайвої жорсткої сили [1].

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що у зазначених вище умовах зросла до критичних розмірів роль випадковості в реалізації влади в Україні. Випадковість,

як відомо, часто виникає в точці перетину процесів, кожен з яких має необхідний характер [6]. Іншими словами, підвищення самої ролі випадковості не є випадковим для української політики. Причому критичне зростання випадковості є проявом глибокої кризи держави і катастрофічного занепаду її дієздатності. Випадковість, на наш погляд, на такому рівні загрожує не тільки перспективам отримання стабільності в державі, а й самому існуванню українського суспільства в соціально прийнятних формах.

Ми живемо у час швидких змін, коли переглядається багато що з нашого минулого, включаючи пам'ятники, назви вулиць, заперечення майже всього, що було нашим позитивним надбанням у ньому. І це стало ще однією конфліктогенною зоною накопичення конфліктного потенціалу. Наслідком є значна еміграція нашого населення з України – і це ще один виклик для нашого майбутнього. Причому, «якщо виїжджають активні, то залишаються слухняні. А країні потрібні і ті, й інші» [7].

Як у радянський період, так і сьогодні суспільство, на жаль, є заручником політики, здійснюваної винятково політичною елітою, оскільки відсутні ефективні комунікаційні зв'язки між суспільством і структурами прийняття доленосних для держави рішень. Говорити про розвинені форми громадянського суспільства, коли владою не даються адекватні оцінки негідної поведінки деяких його радикальних представників, що вочевидь свідчить про слабкість держави та безсилля громадських організацій з позитивними державницькими програмами, опиратися свавілля подібних груп «громадських активістів» навряд чи коректно. Саме стійкі форми громадянського суспільства могли б відігравати роль запобіжника від посилення ролі політичної випадковості, і саме їх має підтримувати державна влада, формуючи правове поле загальних, прозорих «правил гри», що є обов'язковими для всіх. У будь-якому разі для формування громадянського суспільства повинні бути умови миру і суспільної злагоди. А це своєю чергою вимагає кропіткого випрацювання стійкого соціокультурного поля між здатними до конструктивного діалогу ідеологічними противниками заради розробки проекту відновлення держави. На нашу думку, певну надію на можливість такого варіанту розвитку подій надає те, що держава в широкому розумінні склалася, незважаючи на певні проблемні точки, українському суспільству вдалося сформулювати принципи спільної ідентичності у векторі політичної нації. Необхідно досягти згоди як певного суспільного стану, який передбачає рух до суспільної консолідації; стабільні режими відрізняються саме здатністю забезпечувати інтеграцію суспільства в процесі розвитку [8, с. 238]. Саме народ, цілком імовірно, може виступити головною дійовою особою у справі акумулювання життєздатних сил держави і реалізувати власний проект подальшого розвитку, в якому дилема викликів минулого і майбутнього буде вирішуватися оптимальним шляхом, здатним об'єднати потенціал народних сил і управлінські ресурси національної еліти в загальній парадигмі національно-державного суверенітету. Для цього необхідно, щоб політична система держави мала «дзеркало», в якому суспільство могло б побачити себе. Таку роль виконує розвинена громадська думка [9]. На наш погляд, необхідно сформувати стійкі комунікативні механізми взаємодії між органами державного управління і громадянами, оскільки ніяка політика уряду не може розраховувати на серйозний успіх, якщо не відображає інтереси і настрої мас.

Список використаної літератури

1. Почепцов Г. Как отразить угрозы и сохранить демократию. *Зеркало недели*. 2020. № 1283. 22 февраля – 28 февраля. URL: <https://zn.ua/SOCIUM/raznoobrazie-ili-edinoobrazie-345932.html>.
2. Бродель Ф. Игры обмена. Т. 2. Материальная цивилизация: экономика и капитализм. XV–XVIII вв. Москва : Прогресс, 1988. 566 с.

3. Боден Ж. Шесть книг о государстве. *Антология мировой политической мысли*: В 5 т. Т. 2. Москва : Мысль, 1999. С. 689–695.
4. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. *Сочинения*: в 2 т. Т.2. Москва : Мысль, 1991. 731 с.
5. Парламентська система України після парламентських виборів – 2012: аналіт. доп. / за заг. ред. О.А. Фісуна ; Регіон. філіал НІСД у м. Харкові. Харків : Золоті сторінки, 2012. 116 с.
6. Крапивенский С. Социальная философия. Москва : Владос, 2004. 139 с. URL: <http://eurasialand.ru/txt/sotsio/36.htm>.
7. Почепцов Г. Что делается или не делается для порождения мира внутри нас. *Зеркало недели*. 2020. № 1282. 15 февраля – 21 февраля. URL: https://zn.ua/SOCIUM/mifologicheskie-voynu-345133_.html.
8. Авксентьева Т.Г. Політика і влада в інформаційну епоху: український контекст : монографія. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. 324 с.
9. Абдуллаева Р.А. Политическая система: механизм обратной связи. *Современные проблемы науки и образования*. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=1432>.

MODERN UKRAINE: DILEMMA OF CHALLENGES OF PAST AND FUTURE

Tetiana Komarova

*V. N. Karazin Kharkiv National University,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Svobody sq., 4, 61022, Kharkiv, Ukraine*

The problem of stability / instability of the modern state and factors of overcoming destructive phenomena are considered, the most important of which is excessive growth of phenomenon of chance in political development. The challenges for the Ukrainian state related to forces of tradition and modernization are analyzed. A significant attention is paid to the growing role of state in forming of integral socio-cultural field, taking into account its substantive diversity as a necessary factor in creating conditions for political stabilization. At the same time, the inability of the power elite to form stable institutions of the modern state, the choice of leader's type by power structures, dominance of non-patrimonial technologies of leadership, which caused the crisis of the state's capacity as a public project, were revealed. The important role of presence / absence of a common socio-cultural field between elite and people both in past and present conditions of Ukraine is revealed. Today, the importance of common identity between elite and people on the basis of key national interests has been updated by the fatal consequences of unrecorded risks by political power.

The necessity to realize the goal of creating a strong state of Ukraine in support its natural diversity, without losing field of view on focus on efforts to restore confidence to the government as a factor of stability and mobilization for building state, strengthening its independence is emphasized. It is noted that dilemma of challenges of past and future is a cross-cutting problem of becoming a Ukrainian state, which can be observed in various perspectives, particularly in attempts to reform and update almost all institutions of the state, which negatively affects stability of the state, and generally its sovereignty. It proves that people who can act as the main person in accumulation of viable forces of the state and implement their own project of further development, in which the dilemma of challenges of past and future will be solved in an optimal way in close interaction between public authorities and citizens.

Key words: state, stability / instability, common socio-cultural field, consent.